

ROLUL CONSTRUCTELOR FICTIONALE ÎN FILOSOFIA LUI HANS VAHINGER

DANIELA GEORGESCU

Doctorandă, Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”, Academia Română

The Role of Fictional Constructs in Hans Vaihinger’s Philosophy. Man’s aspiration towards the ideal can be found both in science and in phenomenal experience, in the questions “in what way?” or “how?”. From this methodological, scientific or empirical approach, fictions are born, this new type of ideational constructs, which serve as an instrument of the logical function of thinking. The qualitative differentiation of fictions is argued by Vaihinger through the incongruity or contradiction of their content with reality and with themselves. Thus, thinking operates both with semi-fictions, but also with authentic fictions. Another part of the article is devoted to the analysis of fictions as instruments of the will to power, and the final part proposes a discussion of the conceptualization of “as if” as theory or as fiction.

Keywords: Knowledge, Theory, “as if”, Fictions, Vaihinger.

FICTIUNI, PROCESE LOGICE, CUNOAȘTERE

Hans Vaihinger consideră că procesele logice, respectiv procesele subiective ale gândirii, se înscriu în seria proceselor naturale al căror scop este conservarea și dezvoltarea organismelor. El inițiază analiza constructelor ficționale¹ prin cercetarea raporturilor dintre apercepții, ideal și ficțiuni, în calitatea lor de constructe cognitive menite să ne călăuzească în înțelegerea acestei lumi. Apercepția reprezintă temelia constructelor ideatice, al căror scop final este de a organiza și interpreta multitudinea informațiilor senzoriale. Acest mecanism cognitiv este un proces activ, continuu, în care noile datele senzoriale percepute sunt interpretate prin corelare cu alte concepte, cunoștințe, așteptări, modele, dobândite anterior din experiență. Astfel iau naștere noi constructe ideatice subiective. Cunoașterea științifică are însă ca scop elaborarea unor apercepții cu caracter stabil, care să elimine orice influență subiectivă și să poată fi validate în realitate. Întrucât acest scop este dificil sau imposibil de atins, în intenționalitatea sa, gândirea zămislește idealuri. Prin idealuri, mintea umană elimină orice contradicții, sintetizează și ordonează armonios orice

¹ Hans Vaihinger, *Filozofia lui „Ca și cum”*, trad. din limba engleză de Liviu Cătrău, București, Editura Nemira, 2001, pp. 65–66.

realitate. Idealul ca stare nu poate fi atins, dar ca proces oferă cadrul „ajustării” oricărei relații cognitive subiective (percepții, reprezentări, procese logice) cu lumea. Aspirația omului spre ideal o regăsim atât în știință, cât și în experiența fenomenală, în interogațiile „în ce mod?” sau „cum?”. Din acest demers metodologic, științific sau empiric, iau naștere ficțiunile, acest nou tip de constructe ideatice, care servesc ca instrument al funcției logice a gândirii. Diferențierea calitativă a ficțiunilor este argumentată de Vaihinger prin incongruența sau contradicția conținutului acestora cu realitatea și cu ele însele. Astfel, gândirea operează atât cu semi-ficțiuni, dar și cu ficțiuni autentice. Semi-ficțiunile sunt caracterizate de contradicția constructului cognitiv cu realitatea. În științe și epistemologie, semi-ficțiunile oferă cadrul organizării, structurării și sintetizării diversității și complexității întâlnite în sistemele naturale. Ficțiunile autentice sunt în contradicție atât cu realitatea, cât și cu ele însele, așa cum sunt conceptele: „materie”, „atom”, „lucru în sine”, „infinit”, „absolut”, „obiect”, „subiect”. Mentea operează discursiv cu aceste constructe pentru a-și îndeplini funcția euristică și integratoare, manifestându-și intenționalitatea reflexivă.

În încercarea de sistematizare a conținuturilor ficționale pe care gândirea le utilizează, Hans Vaihinger propune următoarele clase de constructe ficționale: clasificarea artificială, ficțiunile abstractive, ficțiunile schematiche (cu subclase ficțiuni paradigmatiche, utopice, ficțiunile-tip), ficțiunile simbolice (analogice), ficțiunile juridice, ficțiunile personificatoare, ficțiunile sumative, ficțiunile euristice, ficțiunile practice (etice), ficțiunile matematice, generalizările abstractive. Pentru toate aceste categorii de constructe ficționale, H. Vaihinger analizează conținutul și schema constructului, precum și metodologia artificiei pe care gândirea îl utilizează. Fine² arată că această taxonomie a ficțiunilor construită de Vaihinger nu este „fixă”, că există numeroase „suprapuneri”, dar și un fel de tranziție de la semi-ficțiuni la ficțiuni autentice pe măsură ce parcurgem aceste clase și înaintăm spre ficțiunile matematice și generalizările abstractive. Conform lui Vaihinger, tranziția dintre cele două categorii este marcată de ficțiunile practice.

Pentru a evidenția diversitatea, aplicabilitatea și rolul constructelor ficționale, vom prezenta sintetic categoriile ficționale pe care este fundată filosofia lui „Ca și cum”.

Clasificarea artificială³ reprezintă o categorie ficțională care nu corespunde în totalitate realității, are un caracter provizoriu, selectează dintr-un grup de trăsături pe cea care iese în evidență și o transformă în criteriu de clasificare. Acest artificiu îi permite gândirii să opereze atât în scopuri teoretice, cât și practice, cu aceste clasificări „ca și cum” ar fi o reflectarea a realității. Această categorie ficțională este utilizată adeseori în științele naturii.

² Arthur Fine, „Fictionalism”, în Peter A. French, Theodore E. Uehling Jr., Howard K. Wettstein (eds.), *Midwest Studies in Philosophy-Philosophy of Science*, vol. 18, nr. 1, 1993, pp. 1–18, <https://faculty.washington.edu/afine/Fictionalism.pdf>, accesat: 22 august 2024, pp. 6–7.

³ H. Vaihinger, *Filozofia lui „Ca și cum”*, pp. 66–68.

Ficțiunile abstractive⁴ au la baza selecția fenomenelor mai importante, ignorând deliberat și temporar alte trăsături, pentru a substitui complexității manifestărilor fenomenale doar o fracțiune a realității. În acest mod sunt formulate postulate, axiome, legi care sunt utilizate în interpretarea unor fenomene „ca și cum” ar fi determinate de acestea. Aplicabilitatea acestei metode este variată, după cum arată Vaihinger, fiind întâlnită în economia politică, mecanica teoretică, investigația psihologică, lingvistică, matematică aplicată.

Categoria ficțiunilor schematice⁵ construiește reprezentări abstracte, ca modele mai simple ale realității, din care sunt deduse legități, se construiesc argumente demonstrative, „ca și cum” ar fi reale sau posibile. Această metodă poate fi regăsită în metafizică, economie politică, botanică.

Ficțiunile analogice⁶ au la bază o apercepție, un construct ideatic aflat în relație de analogie cu un conținut perceput. Acest tip de ficțiuni este utilizat în teologia științifică, metafizică, epistemologie. De altfel, Vaihinger afirmă, plecând de la teoria lui Kant privind cunoașterea și definirea categoriilor ca apercepții analogice, că orice formă de cunoaștere „dacă depășește simplele relații de succesiune și coexistență, nu poate fi decât analoagă”. Rolul îndeplinit de aceste ficțiuni a fost demonstrat ori de câte ori au fost asociate demersurilor argumentative care însoțeau idei de tipul „posibil” sau „necesar”, oferind soluții sincopelor unui raționament logic.

Ficțiunile juridice⁷ au un mecanism al gândirii similar tipologiei anterior prezentate. Acest tip de ficțiune este utilizat în domeniul juridic. Din interese practice, un caz particular este inclus într-un concept căruia nu îi aparține, dar este judecat „ca și cum” ar aparține acestuia. Judecarea tuturor cazurilor particulare în baza unui cadru conceptual unic nu ar fi posibilă în absența apercepției analoage.

Ficțiunile personificatoare⁸, prin analogie, atribuie fenomenelor reale concepte care sunt asociate unei persoane. În această categorie, după cum exemplifică Vaihinger, sunt concepte precum: „suflet”, „energie”, „forță”. Sunt utilizate în științe, precum fizică, chimie, redând fenomene sau procese, ca de exemplu: forță gravitațională, energie catalitică.

Ficțiunile sumative (idei generale)⁹ însușează fenomene sau trăsături similare, reflectând indirect realitatea. În funcție de mecanismul de gândire utilizat în geneza acestor idei generale, ele pot fi abordate fie ca ficțiuni personificatoare, atunci când este utilizată analogia, fie ca ficțiuni abstractive, atunci când sunt „extrase” trăsăturile esențiale. Indiferent de domeniul în care sunt utilizate, ideile generale permit reducerea realității la un cadru comprehensibil, „ca și cum” ar reflecta esența unei realități sau a unui fenomen și devin instrumente care facilitează extinderea cunoașterii.

⁴ *Ibidem*, pp. 69–75.

⁵ *Ibidem*, pp. 76–79.

⁶ *Ibidem*, pp. 80–86.

⁷ *Ibidem*, pp. 87–90.

⁸ *Ibidem*, pp. 91–93.

⁹ *Ibidem*, pp. 94–95.

Ficțiunile euristice¹⁰ reprezintă acea categorie de constructe utilizate conștient ca presupuziții ficționale care, deși contrazic realitatea sau nu au nimic „real” în conținutul lor, sunt tratate „ca și cum” ar fi „obiective” și extind sfera cunoașterii. În această categorie se înscriu teleologia, dar și alte teorii sau postulate din matematică și fizică.

Ficțiunile practice (etice)¹¹ sunt ficțiuni autentice, constructe aflate în contradicție cu realitatea, dar și cu ele însele. Au fost „construite” din necesitatea practică a organizării și modelării vieții. Cultura, moralitatea și idealurile sunt fondate pe această categorie de constructe. Fără aceste constructe imaginate de om, nici știința, nici viața nu ar fi posibile, consideră Vaihinger. Așa cum știința urmărește soluționarea contradicțiilor și cunoașterea adevărului absolut și ficțiunile etice aduc realitatea în relație cu imperativele morale absolute. Reinterpretând principiul eticii kantiene, Vaihinger consideră că adevărata moralitate trebuie să fie fondată pe „ca și cum”, ca temeii ficțional și nu pe „dacă”, ca temeii ipotetic. Concepte precum libertate, responsabilitate, datorie, Dumnezeu, nemurire, răsplată, pedeapsă au un temeii ficțional practic, dar au și potențialul de a fi transformate în dogme. Aceste constructe schimbă perspectiva omului asupra realului, efortul și aspirațiile sale fiind orientate către ideal și imposibil.

Ficțiunile matematice¹² subsumează un caz particular unui caz general, chiar dacă în cazul general nu sunt cuprinse toate cazurile particulare. Conceptele fundamentale utilizate în matematică sunt pline de contradicții, dar au scopul de a organiza și sistematiza diversitatea cazurilor particulare și de a crea un cadru conceptual și explicativ cu ajutorul căruia gândirea să poată opera logic.

Metoda generalizării abstracte¹³ și cea a transferului nejustificat permit „construirea” de concepte, relații cu grad înalt de generalizare, „descompunând și recompunând existența într-o manieră mult mai generală”. Astfel, legitățile psihice, parțial descifrate, și constrângerile experienței senzoriale pun în mișcare mecanismele și intenționalitatea gândirii. În acest proces se îmbină necesitatea imanentă a organizării datelor senzoriale cu imaginația, care devine astfel un principiu constitutiv al lumii. Vaihinger este în acord cu ceea ce Kant numea „facultatea imaginativă transcendentă” și consideră că una dintre cele mai importante realizări ale epistemologiei este recunoașterea rolului imaginației în știință¹⁴. Imaginația ca resursă sau instrument al gândirii poate progresa și prin operații contradictorii¹⁵. În registrul ficțiunilor autentice, contradicțiile devin mijloace ale gândirii. Un exemplu în acest sens este acel „Ca și cum” kantian, care epistemologic reduce lumea la relația subiect–obiect¹⁶. Cu toate că afirmă, ca și Kant, rolul activ al minții în organizarea și

¹⁰ *Ibidem*, pp. 96–99.

¹¹ *Ibidem*, pp. 100–108.

¹² *Ibidem*, pp. 109–113.

¹³ *Ibidem*, pp. 114–111.

¹⁴ *Ibidem*, p. 116.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 120–123.

¹⁶ *Ibidem*, p. 121.

interpretarea datelor senzoriale și în structurarea experienței, Vaihinger consideră că ideea de „lucru în sine” (ca noumen), existența sa reală și inaccesibilă cunoașterii este o pură ficțiune, abordată însă de Kant ca o ipoteză. În accepțiunea lui Vaihinger, categoriile conceptuale, absolut, cauzalitate, lucru în sine, subiect, obiect, spațiu, timp, sunt ficțiuni necesare pentru a ne putea „construi” realitatea dintr-o lume senzorial-subiectivă. Abordarea lui Vaihinger este, de asemenea, în opoziție cu pozitivismul critic¹⁷, care postulează necesitatea verificării empirice a constructelor teoretice, dar și revizuirea ipotezelor și metodelor științifice. În acest mod, Vaihinger întărește ideea că întreaga cunoaștere științifică este fundată pe ficțiuni.

În abordarea lui Vaihinger, lumea instrumentelor conceptuale, a ideilor, indiferent de natura lor, este indispensabilă cunoașterii. Prin ficțiuni, gândirea simplifică complexitatea fenomenelor, stabilește principii regulative, explorează „realitatea” și participă la progresul cunoașterii.

Preocupat însă de descifrarea mecanismelor gândirii în procesul cunoașterii științifice, Vaihinger continuă să analizeze diferențierea dintre ficțiuni și ipoteze¹⁸. Spre deosebire de ficțiuni, ipotezele sunt afirmații ce au un caracter provizoriu, se referă întotdeauna la realitate și necesită o riguroasă validare empirică, prin observație sau experiment, menită să îi confere un statut definitiv. De asemenea, Vaihinger subliniază că metoda ipotetică are ca element fundamental „probabilitatea constructelor conceptuale”, iar metoda ficțională este guvernată de „eficiența” sa. Din perspectivă metodologică, ficțiunea inventează realități, oferă o înțelegere aparentă și se stinge după ce și-a îndeplinit funcția, iar ipoteza descoperă realități și, odată validată, extinde cunoașterea științifică. În procesul cunoașterii, acceptarea ficțiunilor și a rolului lor euristic necesită însă vigilență și conștientizarea naturii lor de mijloc al gândirii¹⁹ lipsit de orice realitate, real fiind doar ceea ce este perceput. În absența conștientizării naturii sale, există riscul considerării ficțiunilor ca ipoteze sau dogme. Acest fapt poate conduce, afirmă Vaihinger, la false întrebări epistemice și la răspunsuri înșelătoare. Conceptual, ficțiunea poate fi asimilată, ca formă, unei ipoteze. Deoarece, ca metodă, activitatea ficțională a gândirii participă la procesul cunoașterii, ar trebui considerată ca operație a gândirii logice²⁰, alături de metoda inducției și metoda deducției. Aplicabilitatea, predominanța uneia dintre metode și combinarea metodelor sunt în acord cu domeniul de studiu. Fiecare metodă contribuie la dezvoltarea cunoașterii științifice și la înțelegerea lumii.

Ficțiunea își îndeplinește funcția practică și atunci când „construiește” dimensiunile mitologice, teologice sau estetice ale lumii, ca răspuns la necesitatea omului de a plăsmui forme, dar și ca expresie a capacității sale expresive²¹.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 126, 144.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 155, 161.

¹⁹ Ștefan Zissulescu, *Filosofia ficțională a lui H. Vaihinger*, București, Editura Tiparul Universitar, 1939, p. 48.

²⁰ H. Vaihinger, *Filosofia lui „Ca și cum”*, pp. 146–148.

²¹ *Ibidem*, pp. 150–151.

Analiza lingvistică²² a locuțiunii conjuncționale „ca și cum” extinde cadrul explicativ al mecanismelor cognitive implicate în geneza ficțiunilor și funcția acestora. Secvența comparativă formată din „ca și” urmată de adverbul „cum” este utilizată în exprimarea unei apercepții comparative și pentru introducerea unei condiții. În cazul ficțiunilor, condiția este dată de ceva ireal sau imposibil, dar acceptat ca necesar (posibil sau existent), pe baza căruia însă se fac deducții. Astfel, deducerea unor consecințe logice din premise ireale și imposibile servește ca bază pentru formularea de principii și cerințe de acțiune²³. Asemănarea lingvistică dintre ficțiune, eroare și ipoteză, consideră Vaihinger, poate conduce la confuzii. De altfel, el consideră că ficțiunea este „o eroare mai conștientă, mai practică, mai utilă”. Vaihinger oferă un exemplu²⁴ pentru a evidenția distincția între ficțiune și ipoteză, comparând forma arhetipală concepută de Goethe cu teoria evoluționistă a lui Darwin. Deși arhetipul lui Goethe nu se bazează pe experiență, având caracterul unei ficțiuni, a influențat dezvoltarea teoriei evoluționiste.

Vaihinger apreciază că gândirea tinde în mod natural să presupună „că toate conceptele și metodele lumii conceptuale subiective”²⁵ reflectă cu precizie o realitate care le corespunde. În gândirea comună acest fapt este adeseori întâlnit. În gândirea științifică însă, această distincție între ficțiuni și ipoteze trebuie respectată atât în rândul teoreticienilor, cât și al practicienilor.

Orice judecată care se bazează pe un construct ficțional este numită de Vaihinger judecată ficțională. Judecata ficțională²⁶, deși are o validitate subiectivă și neagă validitatea obiectivă, este acceptată ca necesară, întrucât permite progresul cunoașterii. Judecata ficțională exprimă un enunț²⁷ care relevă un adevăr practic și relativ, verificabil doar la nivel subiectiv, nu unul teoretic și absolut. Prin această analiză, „ca și cum” devine un concept central în înțelegere mecanismului psihologic al cunoașterii umane.

Întreaga activitate ficțională a gândirii vizează construirea teoreticului nu ca scop în sine, ci ca mijloc pentru „a opera cu obiectele și pentru acțiune”, pentru a servi activității practice. În interpretarea lui Vaihinger, prin procesele gândirii logice se construiește lumea ideilor și a reprezentărilor, care este considerată „adevăr”. Această lume a reprezentărilor nu este reală, ci este o lume subiectivă; însă „subiectiv înseamnă ficțional; ficționalul înseamnă fals; falsitatea este eroare”, de aceea ceea ce este numit „adevăr” este „pur și simplu cea mai utilă eroare”²⁸. Gândirea²⁹, în procesualitatea ei aparent circulară, utilizează mecanismul „ca și cum” ca instrument pentru a extinde limitele realității percepute, pentru a explora posibilități

²² *Ibidem*, pp. 162–167.

²³ *Ibidem*, pp. 361–365.

²⁴ *Ibidem*, p. 373.

²⁵ *Ibidem*, pp. 375–376.

²⁶ *Ibidem*, pp. 366–367, 371.

²⁷ *Ibidem*, p. 371.

²⁸ *Ibidem*, pp. 180–181.

²⁹ *Ibidem*, pp. 241–243.

teoretice și pentru a deduce teorii, legități și norme care pot avea valoare teoretică sau practică, chiar dacă nu decurg dintr-o realitate existentă³⁰. Prin teoria lui „Ca și cum” și prin analiza mecanismelor psihologice, Vaihinger reconsideră importanța ficțiunilor în manifestarea vieții și subliniază rolul dimensiunii subiective în metodologia epistemologiei³¹.

FICȚIUNEA CA INSTRUMENT AL VOINȚEI DE PUTERE

În căutarea argumentelor istorice care să îi susțină și să îi valideze teoria, Vaihinger realizează o analiză a gândirii lui Nietzsche, referitoare la rolul ficțiunilor în cunoaștere și la valoarea instrumentală a acestora în construirea perspectivelor. „Falsificările perspectiviste”³² și-au demonstrat ontologic calitatea de condiții esențiale ale existenței umane. Teoria epistemologică a lui „Ca și cum” și filosofia lui Nietzsche au origini comune în gândirea filosofică a lui Kant și a lui Lange. Bornedal³³ apreciază că ficționalismul lui Vaihinger este în acord cu teoria interpretării a lui Nietzsche. Acordul dintre cele două teorii este dat de congruența dintre înțelegerea rolului pe care ficțiunile îl au în construirea conceptelor, axiomelor, teoriilor și producerea de rezultate teoretice care facilitează înțelegerea fenomenelor. Ficțiunea, în înțelesul său științific, nu înlesnește accesul la „lumea așa cum este”, ci la lumea percepută prin simțuri, explicată și interpretată prin concepte și teorii.

„De ce vreți adevărul cu orice preț?”³⁴ interoga retoric Nietzsche și iniția o analiză critică cu privire la prejudecățile utilizate în științe. Conceptele, principiile, legile sunt construite de minte și sunt proiectate asupra realității lumii „ca și cum” i-ar aparține sau ar descrie această realitate. Constructele minții umane nu sunt decât interpretări, adaptări sau falsificări ale realității. În acest proces istoric al umanității de căutare a adevărului, „ca și cum” ar exista un instinct al cunoașterii și un instinct al acțiunii, a mai fost comisă o eroare, după cum considera Nietzsche: distincția fatală dintre teorie și practică³⁵. În căutarea de „certitudini imediate”³⁶, lipsite de secvența instinctivă, toate aceste constructe servesc doar voinței de putere³⁷.

³⁰ *Ibidem*, p. 365.

³¹ *Ibidem*, pp. 292–293.

³² *Ibidem*, pp. 479–480, pp. 482–483.

³³ Peter Bornedal, „Epistemological Fictionalism in Nietzsche and Vaihinger, Conference Paper, 2020, https://www.researchgate.net/publication/346090215_Epistemological_Fictionalism_in_Nietzsche_and_Vaihinger/citations, accesat: 30 august 2024, p. 4.

³⁴ Friedrich Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău – Prolog la o filozofie a viitorului*, trad. din germană de Radu Gabriel Pârvu și trad. textelor în versuri de Ioana Pârvolescu, București, Editura Humanitas, 2015, p. 29.

³⁵ F. Nietzsche, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor (Fragmente postume)*, traducere și studiu introductiv de Claudiu Baci, Oradea, Editura Aion, 1999, pp. 270–271.

³⁶ F. Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău – Prolog la o filozofie a viitorului*, p. 28.

³⁷ F. Nietzsche, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor (Fragmente postume)*, p. 324.

Orice demers logic din metafizică, epistemologie, morală, orice conștientizare are un caracter maladiv asupra naturii profund-instinctive a omului. Cunoașterea, ca instrument al puterii, este întemeiată pe „ficțiuni inutilizabile”³⁸: spirit, rațiune, gândire, conștiință, adevăr, voință, Eu etc. Voința de a cunoaște sau voința de adevăr este un caz particular al voinței de putere, al voinței de a stăpâni și a folosi aparența realității în unicul scop al luptei pentru existență. În acest proces, voința de putere se afirmă constant cu propriile mijloace.

În accepțiunea lui Nietzsche, premisa cunoașterii autentice exclude orice „interpretare” acolo unde apar contradicții sau necunoscute. Pentru el, lumea ar putea fi „cunoscută” doar dacă acest concept ar avea un sens. În spatele „cunoașterii” sunt numeroase simțuri, numeroase necesități, care pot explica lumea prin perspective. Din acest proces de explorare interogativă a necesității cunoașterii, Nietzsche dezvoltă constructul său argumentativ, care aduce în prim-plan viață însăși, în dimensiunea ei experiențial-subiectivă. În acest nou cadru, cunoașterea, cu toate formele și metodele ei, dobândește o funcție instrumentală, utilitară în slujba vieții, iar „viața însăși este voință de putere”³⁹.

Atât Vaihinger, cât și Nietzsche, pentru a-și demonstra filosofia, au abordat critic ideea „lucrului în sine” kantian, i-au recunoscut utilitatea teoretică, însă l-au considerat ca fiind o eroare atunci când este abordat ca ipoteză sau reprezentare dogmatică⁴⁰, falsificând natura realității⁴¹. Bornedal consideră că Nietzsche afirmă opoziția dintre subiect și obiect, dintre lucru și „aparență”, prin abordarea⁴² „lucrului în sine” ca ficțiune care generează ideea de „obiectivitate”⁴³. Disiparea acestei „iluzii” utile ne dezvăluie unica realitate, lumea senzațiilor, lumea aparențelor⁴⁴. Prin credința în știință, considerată de Nietzsche⁴⁵ „credință metafizică”, omul afirmă o altă lume decât cea relevantă de natură, de istorie și de viață. În afara cadrului experimental-științific al formei ipotetice sau al ficțiunii regulative, credințele subiective sunt lipsite de valoare epistemică. Prin voința sa de cunoaștere absolută, omul se străduiește să fie absolvit de orice îndoială, amăgire și intră în antiteză cu viața însăși care presupune aparență, eroare, întâmplare, subiectivitate. Pentru Nietzsche, lumea interioară⁴⁶ este mult mai interesantă și plină de mistere decât lumea „în sine”. Lumea perspectivelor aduce o valoare mai mare dezvoltării și devenirii, conferă valoare existenței umane.

³⁸ *Ibidem*, pp. 316–317.

³⁹ F. Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău – Prolog la o filozofie a viitorului*, p. 26.

⁴⁰ H. Vaihinger, *Filozofia lui „Ca și cum”*, pp. 121, 244; F. Nietzsche, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor (Fragmente postume)*, p. 362.

⁴¹ H. Vaihinger, *op. cit.*, pp. 121, 244; F. Nietzsche, *op. cit.*, p. 330.

⁴² P. Bornedal, *op. cit.*, pp. 4–5.

⁴³ F. Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău – Prolog la o filozofie a viitorului*, pp. 34–35.

⁴⁴ F. Nietzsche, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor (Fragmente postume)*, p. 334–335.

⁴⁵ F. Nietzsche, *Opere complete IV, Aurora, Idile din Mesina, Știința veselă*, trad. Simion Dănilă, Timișoara, Editura Hestia, 2001, pp. 404–405.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 421–422.

De altfel, Lange, Nietzsche și Vaihinger au viziuni similare cu privire la lumea senzațiilor, a aparențelor, considerată ca ultimă realitate și fundament al cunoașterii, în timp ce structura conceptuală a cunoașterii este considerată „ficțiune” sau „interpretare”.⁴⁷

Vaihinger, în argumentarea rolului euristic și metodologic al ficțiunilor în explorarea realității empirice, aduce și perspectiva lui Lange cu privire la teleologie, interpretată drept „principiu euristic”⁴⁸. Pentru Nietzsche, principiile teleologice sunt inutile și pot fi doar expresie a „economiei de principii” pe care sunt întemeiate metodele utilizate pentru interpretarea vieții⁴⁹. Determinismul, necesitatea, subiectul, scopul sunt pentru Nietzsche proiecții interpretative atribuite realului⁵⁰, care fac posibil „să cuprinzi lumea dintr-o privire”⁵¹. Schema și ordinea teleologică sunt iluzii⁵² care simplifică diversitatea existențelor și posibilităților, ceea ce conduce la falsificări. Formele rațiunii, considerate ca un criteriu de apreciere a „adevărului” realității, construiesc o altă „lume a imuabilului”, din care orice contradicție și schimbare sunt înlăturate. Astfel, lumea experienței este apreciată ca fiind o lume falsă prin înseși proprietățile ei: „schimbarea, devenirea, multiplicitatea, opoziția, contradicția, războiul”⁵³. Pentru Nietzsche, ceea ce este gândit este considerat o ficțiune⁵⁴. Prin ficțiune, omul opune proceselor vieții, procesele cunoașterii. Cea mai mare ficțiune este cea a cunoașterii, afirma Nietzsche⁵⁵, întrucât nu există „cunoaștere”, ci „cunoașteri”, nu există „adevăr”, ci „adevăruri”⁵⁶. Din logica, limitele și prejudecățile sale psihologice, omul își construiește o „unică” lume, ca măsură și dovadă a puterii sale asupra incomprehensibilului și neinteligibilului. Însăși forța interpretării lumii⁵⁷ este o expresie a voinței de putere. Din instincte practice, omul își construiește o lume simplificată care să fie adaptată dorințelor lui. Voința de o „lume adevărată” este o expresie a instinctului neputinței, dar și a neputinței de crea, considera Nietzsche. În procesul voinței de putere ca viață, omul construiește din sine⁵⁸ întreaga lume, ca perspectivă. Nietzsche propune o filosofie experimentală care să restabilească conexiunea omului cu viața.

⁴⁷ P. Børnedal, *op. cit.*, p. 7.

⁴⁸ Lange definește teleologia astfel: „Prin ideea rațională a unei determinații reciproce absolute a părților în cadrul întregului context cosmic, suntem îndemnați să privim organismele *ca și cum* ar fi produsul unei inteligențe”, *apud* H. Vaihinger, p. 461.

⁴⁹ F. Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău – Prolog la o filozofie a viitorului*, p. 26; *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor (Fragmente postume)*, p. 415.

⁵⁰ F. Nietzsche, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor (Fragmente postume)*, p. 355.

⁵¹ *Ibidem*, p. 392.

⁵² *Ibidem*, p. 325.

⁵³ *Ibidem*, pp. 378–380.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 349.

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 366–367.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 349.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 381.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 409.

Din negarea și eliminarea „cunoașterii în sine”⁵⁹ și a tuturor „iluziilor” deduse, iau naștere noi posibilități și conexiuni euristice ale omului cu propria sa existență și cu viața, așa cum este ea. Însuși Vaihinger⁶⁰ arată că, în accepțiunea lui Nietzsche, „adevărul” este în slujba voinței de a trăi și este constituit din „iluziile favorabile vieții”. În această interpretare, „iluziile”, ca mijloc al vieții, ca parte a voinței și instrument al puterii, dobândesc o semnificație pozitivă.

Valorificând aceste premise și pentru că stăpâna „arta de a răsturna perspectivele”⁶¹, Nietzsche a construit pentru lumea aflată în permanentă schimbare un nou sens, o nouă valoare – eterna reîntoarcere, iar ca nou „mijloc de a o suporta”, transmutarea tuturor valorilor precedente. Această nouă perspectivă de conexiune a omului cu viața, în care omul este creatorul propriei sale existențe, este fundată pe incertitudine, creativitate și putere.

Vaihinger subliniază că în gândirea lui Nietzsche este recunoscută necesitatea și valoarea voinței conștiente⁶² de iluzie sau de aparență, pentru a demonstra existența „subiecților creatori de concepte”⁶³. Acceptarea ficțiunii derivă din utilitatea și valoarea sa, inclusiv din perspectivă estetică, ca răspuns al omului la „urâtenia lumii”⁶⁴, la caracterul amoral al vieții și la lipsa de sens.

În încheierea analizei sale din *Filozofia lui „Ca și cum”*, Vaihinger particularizează spațiul euristic al ficțiunii prin citarea unui paragraf în care Nietzsche aduce într-o nouă perspectivă retoric-dialectică valoarea interpretărilor, a constructelor științifice, a celor mitice sau a celor religioase, a oricărei „falsificări”: „Dacă doar minciuna și falsificarea, atribuirea de înțelesuri constituie o valoare, un sens, un scop?”⁶⁵.

Perspectivismul lui Nietzsche și ficționalismul lui Vaihinger au o fundație comună: neagă cunoașterea absolută, apreciază cunoașterea ca o construcție a intelectului⁶⁶, recunosc senzațiile ca singura realitate accesibilă cunoașterii și confirmă utilitatea omniprezentă a ficțiunilor⁶⁷. Pentru Nietzsche, realitatea este „măsurată”

⁵⁹ *Ibidem*, p. 657.

⁶⁰ H. Vaihinger, *Nietzsche philosophe*, trad. Christophe Bouriau, în *Philosophia Scientiae*, vol. 28, nr. 1, 2024, p. 74, accesibil online din 01 aprilie 2024, <http://journals.openedition.org/philosophiascientiae/4220>, accesat: 7 septembrie 2024.

⁶¹ F. Nietzsche, *Ecce Homo – Cum devii ceea ce ești*, trad. din germană de Mircea Ivănescu, București, Editura Humanitas, 2012, p. 14.

⁶² H. Vaihinger, *Filozofia lui „Ca și cum”*, pp. 482–483.

⁶³ *Ibidem*, p. 485.

⁶⁴ F. Nietzsche, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor (Fragmente postume)*, p. 266.

⁶⁵ H. Vaihinger, *Filozofia lui „Ca și cum”*, p. 487.

⁶⁶ Karlis Podnieks, „Vaihinger’s 1911 Tribute to Friedrich Nietzsche as a Philosopher of Science” – Part III. D) Nietzsche and his Doctrine of Conscious Illusion (The Will to Illusion), pp. 3–5. <https://www.researchgate.net/publication/325766203>, accesat: 8 septembrie 2024.

⁶⁷ K. Podnieks, „Philosophy of Modeling in the 1870s: A Tribute to Hans Vaihinger”, în *Baltic Journal of Modern Computing*, vol. 9, nr. 1, 2021, p. 102, <https://philarchive.org/rec/PODPOM-2>, accesat: 22 august 2024.

cu această „lume inventată”, iar a nega această ficțiune, în toate ipostazele⁶⁸ ei, echivalează, cu negarea vieții. În acest context, ficțiunea este un instrument al vieții, ca un caz particular al voinței de putere. Prin ficțiune, viața răspunde la toate opozițiile și contradicțiile pe care le întâlnește și tinde perpetuu spre „un mai mult al puterii”⁶⁹.

Pentru Vaihinger, „constructele ideatice” (*Vorstellungsbilde*) își demonstrează utilitatea teoretică și practică. O idee poate deveni o ipoteză sau o ficțiune. Caracterul permanent al unor ficțiuni, precum sunt categoriile și ideile generale, susțin caracterul discursiv al gândirii.

Perspectivismul și ficționalismul oferă o înțelegere complementară valorii, sensului și scopului ficțiunii în raport cu dimensiunea existențială a psihismului. Ambele orientări contribuie semnificativ la dezvoltarea înțelegerii relației dintre experiențele psihice subiective (identitate și conștiință de sine, sensul vieții) și dinamica și mecanismele psihicului.

„CA ȘI CUM” – TEORIE SAU FICȚIUNE?

Potrivit lui Jordan⁷⁰, însăși abordarea constructului gândirii ca ficțiune utilă este o primă formă a ficțiunii pure, ceea ce conduce la concluzia că teoria ficțiunii a lui Vaihinger este în sine ficțiune pură. Cu toate acestea, el recunoaște contribuția semnificativă adusă de *Filozofia lui „Ca și cum”* la discutarea problemelor de bază ale metodologiei filosofice. Vaihinger admite că adevărul este în relație doar cu logica și nu are un fundament psihologic sau biologic. Această asumție, consideră Jordan, justifică atitudinea voluntaristă, scepticismul și nihilismul intelectual ale lui Vaihinger. Acest context argumentativ îi conferă filosofiei „Ca și cum” atributele unei filosofii „strict practice”. Gori consideră că Vaihinger a fost un antecesor al formelor recente de constructivism și realism pragmatic⁷¹.

⁶⁸ Vaihinger particularizează evoluția ipostazelor „ficțiunii” în gândirea lui Nietzsche: metafora, ca iluzie estetică, asociată perioadei de tinerețe; în perioada de tranziție, este abordată ca „minciună” sau iluzie înșelătoare și, la maturitate, ca „invenții”, în ipostaza lor de concepte, cf. H. Vaihinger, *Filozofia lui „Ca și cum”*, pp. 467–468, 472.

⁶⁹ F. Nietzsche, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor (Fragmente postume)*, pp. 444–445.

⁷⁰ Elijah Jordan, „Reviewed Work(s): The Philosophy of «As If» by H. Vaihinger”, în *The Philosophical Review*, vol. 35, Nr. 4, 1926, Duke University Press on behalf of Philosophical Review Stable, pp. 370–374, <https://www.jstor.org/stable/2178985>, accesat: 7 septembrie 2024; Recenzia la traducerea în limba engleză a celei de șasea ediții la *Filozofia lui „Ca și cum”*.

⁷¹ Pietro Gori, „Nietzsche’s Fictional Realism: A Historico-Theoretical Approach” – Instituto de Filosofia, Universidade Nova de Lisboa. This is the final draft of the paper forthcoming, în *Estetica. Studi e Ricerche*, nr. 1, 2019, p. 174. <https://philarchive.org/rec/GORNFR>, accesat 22 august 2024.

Potrivit lui Bouriau⁷², ficționalismul este antirealism, nu este scepticism și este diferit de pragmatism, tocmai datorită distincției pe care însuși Vaihinger a făcut-o între adevăr și acțiune. „A acționa ca și cum”, arată Bouriau, presupune a acționa în concordanță cu un concept sau o teorie, acceptate pentru valoarea lor instrumental-practică, fără a le atribui însă valoarea de „adevăr obiectiv”, dobândită empiric.

Plecând de la afirmația lui Vaihinger, conform căreia „aparența și falsul conștientizat” au un rol semnificativ în știință, în filosofie și în viață, Podnieks⁷³ apreciază că Vaihinger demonstrează cum oamenii modelează lumea fenomenelor naturale, „ca și cum” ar fi așa cum o întruchipează ficțiunile științifice, etice, juridice, religioase etc. În opinia lui Fine⁷⁴, Vaihinger a fost un susținător pasionat al rolului științei în construirea de modele utile. Podnieks⁷⁵ reiterează recunoașterea lui Vaihinger ca unul dintre primii susținători ai filosofiei modelării și consideră că „ficționalismul” lui Vaihinger din 1876 este „prima filosofie generală a modelării formulată în mod explicit”, chiar dacă autorul său considera că „perspectivismul” lui Nietzsche este o versiune independentă a filosofiei lui „Ca și cum”.

Lumea cunoașterii științifice și experiențiale implică constant modelarea realității prin constructe ficționale. Astfel, cunoașterea întemeiată pe constructe de tipul „ca și cum” depășește obstacolul epistemologic și practic al inaccesibilității unei realități absolute și oferă premisele cunoașterii prin modele.

Principiile teoriei lui „Ca și cum” le regăsim și în psihologie, atât în înțelegerea teoretică a fenomenelor psihice, cât și în înțelegerea și construirea semnificațiilor subiective. Ficțiunea este un instrument teoretic și practic în psihologie. Acest fapt este susținut de recunoașterea pe care Alfred Adler a adus-o contribuției oferite de *Filozofia lui „Ca și cum”* la construirea teoriei și metodei psihologiei individuale. În accepțiunea lui Mahoney, constructivismul în psihologie reprezintă o meta-perspectivă asupra experienței umane⁷⁶, o filosofie a participării individului și a

⁷² Christophe Bouriau, „Hans Vaihinger, *The Philosophy of As-If: Pragmatismus oder Fiktionalismus?*”, *Philosophia Scientiae*, vol. 20, nr. 1, 2016, pp. 91–92, <https://journals.openedition.org/philosophiascientiae/1145>, accesat: 07 septembrie 2024.

⁷³ K. Podnieks, „Philosophy of Modeling in the 1870s: A Tribute to Hans Vaihinger”, pp. 67, 102, 105.

⁷⁴ A. Fine, „Fictionalism”, p. 16.

⁷⁵ K. Podnieks, „Philosophy of modeling: Some neglected pages of history”, în *Baltic Journal of Modern Computing*, vol. 6, nr. 3, 2018, pp. 282–283. https://www.researchgate.net/publication/320344244_Philosophy_of_Modeling_Some_Neglected_Pages_of_History#fullTextFileContent, accesat: 8 septembrie 2024.

⁷⁶ Michael J. Mahoney, Donald K. Granvold, „Constructivism and psychotherapy”, în *World Psychiatry*, vol. 4, nr. 2, 2005, p. 74, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1414735/>, accesat 12 august 2024: „Temele constructiviste pot fi găsite în filosofia asiatică (Lao Tzu și Buddha), în filosofia occidentală (Heraclit, Kant, Vico, Schopenhauer și Vaihinger) și în lucrările unei multitudini de psihologi pionieri și contemporani (Adler, Bandura, Bruner, Bugental, Frankl, Gergen, Goolishian, Kelly, Piaget și Watzlawick)”.

comunității la propriul proces de dezvoltare; este o metateorie⁷⁷ a învățării umane, a construirii individualității, a construirii active a sensului și a semnificației experiențelor și a cunoașterii construite.

⁷⁷ M. Mahoney, „Constructive Complexity and Human Change Processes”, *Nebraska Symposium on Motivation*, 2007, pp. 245–273, *apud* Frederick H. Navarro, „The Development of Constructivist Psychology”, 2013, p. 4, https://www.researchgate.net/publication/235996125_The_Development_of_Constructivist_Psychology, accesat: 9 septembrie 2024.